

Pragmatismia pedagogiikkaan

Jarmo Toiskallio

“Totuus, kieli ja käytäntö” -teos innosti Jarmo Toiskallion tarkastelemaan lukemaansa lukijan horisontista ja kirjoittamaan filosofian professori Richard Rortystä. Toiskallio sivusi väitöskirjassaan vuonna 1993 uuspragmatismia ja Rortyä. Mikä mies on ajatusmaailmaltaan tämä praksisfilosofi, jolle “minä tai persoona on vailla perustavaa ydintä oleva jatkuvasti itseään kutova verkko”?

John Deweystä on kuullut ainakin varttuneempi kasvatustieteilijöiden polvi. Aikuiskasvattajista eräät tuntevat myös Paulo Freiren. Jotkut jopa suomalaisen J.V. Snellmanin. Mutta kuka on Richard Rorty?

Osmo Kivinen ja Pekka Ristelä (2001) ovat tehneet merkittävän työn kirjoittamalla yhteiskunta- ja kasvatustieteilijöille ”oman uteliaisuutensa pohjalta” teoksen *Totuus, kieli ja käytäntö*. Alaotsikko ilmaisee kirjan tarkoituksen – pragmatististen näkökulmien tuomisen toimintaan ja osaamiseen Deweyn ja Rortyn ajatteluun keskittymällä. Toinen mielestäni tärkeä teos, Risto Heiskalan (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne*, avaa pragmatismia hieman erilaisesta näkökulmasta, Peircen ja Meadin ajattelusta. Heiskalalle pragmatismi on ”nyky-yhteiskunnan nousevia virtauksia”.

Kivinen ja Ristelä eivät puhu Snellmanista eivätkä Freirestä. Eikä ole tarviskaan: kyse on minun lukijan horisontistani, jossa näillä neljällä on olennaisia yhteyksiä. He ovat toiminnan ja käytännön miehiä, praksisfilosofeja kukin omalla tavallaan. Kukin on myös vankka elinikäisen itsekasvatuksen puolestapuhuja – joskin tavoilla, joita nykyisten suorituskeskeisten ajatusmalliemme avulla on työlästä käsittää.

Rortya kohtaan olisi ilmeinen loukkaus hänen liittämisenä hegeliläisyyteen, Snellmanin ja Deweyn yhteiseen taustaan. Joskin Dewey sittemmin siirtyi darwinilaiseksi. Olisi järkyttävä virhe lukea Rortya siten, että hän Hegelin ja Snell-

manin tavoin perustaisi objektiivisen maailmanhengen kehittymiseen kohti järkeä ja vapautta. Mutta silti tuntuu, kuin hän toistaisi Snellmanin kokonaishahmotusta elinikäisestä kasvusta ja yhteiskunnan kasvatusinstituutioiden roolista kasvun tukemisessa. Erityisesti puhuessaan yliopistokoulutuksesta luovan ja itsenäisen ajattelun kehittäjänä hän ikään kuin kirkastaa snellmani-laista virkamieskoulun vastaista ajattelua – vaikka ei tätä luonnollisestikaan tunne.

Vaikka pragmatismi sinänsä ei Kivisen ja Ristelän mukaan ole Suomessa kovinkaan tuttua, se on tausta monille suuntauksille, esimerkiksi ongelmakeskeiselle opetukselle, toimintatutkimukselle ja ns. opettaja tutkijana -lähestymistavalle. Kirjoittajat osoittavat, kuinka koko nykyisen ”uuden oppimiskäsityksen” elementit sisältyivät jo Deweyn ajatteluun.

Kivisen ja Ristelän kirjan lukemista voi pitää jopa välttämättömänä, jotta muodikkaille reflektion, konstruktivismin ja elinikäisen oppimisen käsitteille saataisiin syvyyttä. Esimerkiksi: ”Reflektio, josta todella seuraa jotakin, on tuskallista luontumusten uudelleen organisoimista...” (s. 59). Kirjan tarkoituksiksi voi ajatella, että se tarjoaa meille mahdollisuutta kasvaa pragmaattisuudesta, lyhytnäköisestä hyötyajattelusta, kohti pragmatistista suhdetta maailmaan: ”Ollakseen moraalinen teon täytyy deweylaisittain olla erilaisista vaihtoehdoista valittu, ja valinnan tulee ilmentää henkilökohtaista vakaumusta” (s. 134).

Tällaiseen moraaliseen vastuullisuuteen ja rohkeuteen suhteessa tulevaisuuteen kirjoittajat kiteyttävät pragmatismien teoksensa viime riveillä (s. 191).

Mutta palatkaamme kysymykseen Rortysta. Kuka on tämä amerikkalainen, jonka puoleen ovat kääntyneet sellaisetkin megavaikuttajat kuin Hans-Georg Gadamer ja Zygmunt Bauman? Vastikään 102-vuotiaana kuollut hermeneutikko Gadamer sanoi virkeänä 82-vuotiaana alkavansa lukea uudelleen Rortya saadakseen ”jotain uutta tähän vanhaan päähän” (Gadamer 1989). Baumanille Rorty on ”kenties suurin filosofi, mitä meillä on” (Bauman 1997). Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinenkin kirjoittivat 1986 *Vuosisatamme filosofia* -teoksessaan, että kritikoidessaan analyyttistä filosofiaa Rorty raivaa tilaa maailmankatsomuksellisesti relevantille sivistävälle filosofialle. Baumanin tarkoittama Rortyn suuruus on siinä, että hän poikkeaa aiemmista filosofeista niin olennaisesti, ”ettei kukaan enää voi filosofoida hänen jälkeensä samalla tavoin kuin ennen”.

Derridan ja Habermasin tavoin nyt noin 70-vuotiaiden sukupolveen kuuluva filosofian professori Rorty on kirjoittanut olennaisia asioita myös kasvatuksesta – mm. varoittamalla kasvattajia ylifilosofoinnista. Filosofeille hän on ollut kauhistus; onhan hän sahanut poikki juuri sitä paremmintietäjien oksaa, jolla filosofit ovat tottuneet istumaan.

Rorty ravisteli 1980-luvun alusta lähtien paitsi filosofien, myös ihmistieteilijöiden ajatusmaailmaa. Kasvattajia varoittaessaan hän painottaa, ettei filosofia(kaan) pysty osoittamaan kasvatukselle varmoja perusteita. Ylipäätään hänen teemansa on uskon romuttaminen varmoihin, yleispäteviin ja ajattomiin perusteisiin. Mieluummin kuin filosofiaan hän haluaa ohjata ihmisiä historian ja sosiologian pariin. Toisaalta hänen oma tekstinsä kyllä on filosofiaa, eikä aina suinkaan niin nautinnollista ja hyvin avautuvaa, kuin Kivinen ja Ristelä antavat ymmärtää. Tässä tietysti on kyse lukijan perspektiivistä, ymmärtämishorisontista. Itseäni vaivaa hänen ”behaviorisminsa”, jota hän ei kuitenkaan halua samastettavaksi skinneriläiseen behaviorismiin. Vaikka samastusta ei tekisikään, Rorty tuntuu haluavan kuulua ”persoonan kieltäjien” joukkoon. Mutta vaikka

Jarmo Toiskallio

minä tai persoona on vailla perustavaa ydintä oleva jatkuvasti itseään kutova verkko, Rortysta tuskin saa verkkopedagogiikan mainosmiestä.

Itse olen eräissä kirjoituksissani koettanut pohtia inhimillisen toimintakyvyn problematiikkaa. Eräänä mielenkiintoisimmista deweylaisuuden nykyisistä sovellusalueista pidän tanskalaisten ympäristökasvatuksen tutkijoiden toimintakyky (action competence) -lähestymistapaa (Jensen & Schnack 1997). Muutoin toimintakyvyn tarkastelu liikkuu usein varsin ohuella teoreettisella pohjalla. Erityisesti tässä mielessä ilo olikin merkittävä, kun Kivisen ja Ristelän kirja sattui käteeni.

Toiminta on pragmatismien ydin: elämä on toimintaa. Niinkuin Kivinen ja Ristelä toteavat: ”... deweylaisen pragmatismien ydin on toimijan näkökulman ensisijaisuudessa.” Ja juuri tässä ovat syvällisimmät yhteydet niin Freireen kuin Snellmaniin. Viimeksi mainittu kirjoitti ydinajatuksensa näin: ”Toiminta on enemmän kuin pelkkää teoriaa.” Toiminta oli hänen elinikäisen itsekasvatusajatuksensa ydin: ”jos ...yksilön tulisi vain ymmärtää olemassaoleva jonkinlaiseksi lujaksi ja muuttumattomaksi, niin silloinhan ihmishenki...painuisi välttämättömyyden ohjaimaksi luonnonolioksi” (Kootut teokset IX, s. 31). Juuri tässä, eikä missään ”aktivoivien menetelmien” käytössä, on myös Deweyn learning by doing -ajatuksen ydin.

Toimintakyvyssä – niin kuin itse sen ymmärrän – on olennaisesti kyse päätöksenteosta, deweylaisesta älynkäytöstä ”viivästettynä toimintana”. Kyse ei ole rationaaliseksi sanottua mallia seurailevasta prosessista. Jacques Derrida (1999, 66) kuvaa tätä toimintakyvyn peruselementtiä seuraavasti: ”... jos tietäisin tiedon merkitykses-

sä jo ennen päätöksentekoa mitä minun tulee tehdä, kyseessä ei olisi aito päätöksenteko. Se olisi vain pelkkää säännön soveltamista...” Derridan mielestä toiminnassa tarvittavaa aitoa päätöksentekoa edeltää ”päätöskyvyttömyys”, tietynlainen hämmennys, monimutkaisuus ja tilanteen avoimuus. Deweyllahan juuri tällainen tilanne tarvitaan, jotta ajattelu ylipäätään tulee kuvaan mukaan. Rorty puhuu hermeneuttisesta rationaalisuudesta. Derrida katsoo, että aitoon päätöksentekoon kuuluu väistämättä ”kauheuden kokemus” ja se, että päätös menee tiedon tuolle puolen. Päätöksenteko on ”kauhea ja traaginen tilanne, jossa ihmisen tulee löytää itsensä”. Tähän voisi jatkaa, että traagista on myös se, ettei tieteellisessä kielenkäytössä nykyisin juuri tehdä eroa käyttäytymisen, suorittamisen ja toiminnan välillä. Rortylle toiminta on aina myös ihmisen itsensä rakentamista.

Rorty on luonnehtinut John Deweya yhdeksi 1900-luvun merkittävimmistä ajattelijoista, ”varhaisen” Heideggerin ja ”myöhäisen” Wittgensteinin ohella. Rortyn asteikolla metafyyssinen–pragmatistinen Heidegger liukui ikääntyessään metafyyssiseksi, kun taas Wittgenstein eteni kohti pragmatismia. Metafyyssikko yrittää omaksua ”Jumalan silmän” katsellakseen maailmaa, kun taas pragmatisti katsoo arkikäytäntöjen maailmaa ihmisenä, joka ei yritäkään olla kaikkinäkevä Jumala, vaan aina ja väistämättä itse maailmassa oleva. Tähän viittaa myös Rortyn oma ”avoimen etnosentrinen” asenne. Hän esimerkiksi arvostaa varttuneen Wittgensteinin tunnistusta nuoruutensa virheestä – halusta löytää muuttumaton maailman muoto. Stephen Toulminin (1998) *Kosmopolis*-teoksessaan esittämä ”modernismin inhimillistäminen” viittaa juuri samaan etenemiseen kohti pragmatismia – paluuseen erityisyyteen, paikalliseen ja aikaan sidottuun.

Deweyn ja Rortyn ajattelun ehkä olennaisin Dero - minkä Kivinen ja Ristelä tuovat painokkaasti esiin - on siinä, että ensin mainitulle kokemus on keskeistä ihmisen oppimisessa ja toiminnan kehittämisessä, kun taas Rorty korvaa toiminnan keskeisyyden kielen ratkaisevalla merkityksellä. Ehkäpä juuri tässä on ero esimoder-

nin ja postmodernin välillä. Rortyahan kuvataan usein juuri postmodernistiksi, mitä nimeä hän ei itse haluaisi.

Vaikka Kivinen ja Ristelä suhtautuvat ilmeisen turhautuneesti sellaisiin makrotyyppittelyihin kuin moderni ja postmoderni, pragmatismi on tavallaan postmodernismin edeltäjä: ”... monet niin sanotun postmodernismin kuuluisiksi tekemistä ajatuksista (Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida) ovat vain hyvin dramatisoituja vanhoja pragmatistisia ideoita” (Rorty 1999, 24). Mielestäni pragmatismien ajankohtaisuus on erityisesti siinä rortylaisessa ajatuksessa, että ollaksemme toimintakykyisiä tarvitsemme ”hermeneuttista asennetta” eli valmiutta ponnistella uusissa ja oudoissa tilanteissa, joihin meillä ei ole valmiita selitys- ja ratkaisumalleja. Tähän Rorty löysi aineksia Hans-Georg Gadamerin hermeneutiikan ensi alkuun esimodernilta kuullostavasta ajatuksesta, että sivistys (*Bildung*) tulisi asettaa tiedon edelle.

Sivistys on itse asiassa samaa kuin Deweyn ”kasvu” (growth). Kasvun on tunnetusti nykyajan kouluttajille vaikea käsite, koska sille ei voi asettaa pääteikäytymisenä ilmaistua tavoitetta. Deweylaisessa pragmatismissa kasvu ja rationaalisuus kietoutuvat toisiinsa: rationaalisuus määrittyy siltä kannalta, mitä seurauksia sillä on kasvulle. Kasvu on jatkuvaa horisonttien laajenemista sekä siitä seuraavaa uusien päämäärien ja toimintatapojen muodostamista. Filosofialle Rorty asettaa juuri tässä mielessä varjelemistehtävän: sen tulisi varjella meitä tiedon varmalta polulta. Tässä on kiintoisa liittymä aikuiskasvatuksen suuren teoreetikon, Paulo Freiren ajatteluun. Freire on käyttänyt ilmaisua ”ontologinen väkivalta” itse asiassa juuri Rortyn tarkoittamalle tiedon varmalle polulle viemisestä: opetettaessa ihmisille ns. varmoja tietoja heidän perimmäinen olemuksensa aktiivisina etsijöinä – jatkuvasti kasvavina – kahlitaan.

Juuri pragmatistiset kasvun ja rationaalisuuden käsitteet ovat arvokkaita pohdittaessa ihmisen toimintakykyä. Rortyn erään määritelmän mukaan pragmatismi on sitä, että tieteen ja tutkimuksen tehtävä on ”tehdä meidät onnellisemmiksi edistämällä kykyämme tulla entistä onnistuneemmin toimeen fyysisen ympäristön ja toistemme kanssa” (Rorty 1991, 27). Kyse ei siis

ole tiedosta ”totuuksien omistamisena”, vaan toimintakyvyn parantamisesta.

Postmodernistien toistama ajatus, että elämää ei voi nykymaailmassa kuvitella ratkaistavien ongelmien sarjaksi, on käynyt yhä ilmeisemmäksi. Elämässä on pikemminkin kyse vaihtelevien, yllättävien ja outojen tilanteiden kohtaamisista ilman valmiiksi hiottuja malleja. Se mitä tarvittaisiin, on toimintakykyisyys epävarmuuksien, ennustamattomuuksien, riskien, kriisien ja katastrofienkin todellisuudessa. Silti toimintakyvystä ei olla kovinkaan kiinnostuneita, vaan sen sijasta puhutaan elämänhallinnasta ja elinikäisestä oppimisesta. Toiminnan sijaan puhutaan suorittamisesta ja tuloksista; siis siitä, mitä koventunut talous ja politiikka haluavat. Deweylle ja Rortylle olisi ilmeisen mieleöntä puhua elämän ”hallinnasta” – elämä kun on jatkuvasti rakentuvaa ja rakennettavaa.

Rorty ei ole pedagogi, mutta filosofiassaan hän ylipäätään puolustaa kasvatuksellista näkökulmaa teknologiseksi kutsumaansa vastaan. Kyse ei ole teknologiasta sanan tavallisessa merkityksessä, vaan hän tarkoittaa teknologisuudella varmuuden tavoittelua, perimmäisten muuttumattomien perusteiden löytymiseen uskomista. Kasvatus-sanaa (*education*) Rorty pitää hieman latteana; hän puhuisi mieluummin sivistyksestä. Mutta koska sivistystä tarkoittava saksan *Bildung* ei oikein istu angloamerikkalaiseen puheeseen, hän valitsee sen vastineeksi edifioinnin (*edification*), joka tulee rakentamista tarkoittavasta sanasta. Kivinen ja Ristelä ehdottavat ”ylösrakentamista”. Juuri ylösrakentamisesta onkin kyse Rortyn filosofian ”kasvatuksellisuudessa”: se ei pyri joskus saavutettavaan lopulliseen täydellisyyteen ja täsmälliseen määriteltävyyteen, vaan se on jatkuvasti uutta avaavaa, mahdollisuuksia ja ituja etsivää.

Tiedollinen oppiminen (”*getting the facts right?*”) on Rortyn mukaan pelkkää valmistusta sille, että ”löydämme uusia ja entistä kiinnostavampia tapoja ilmaista itseämme ja näin edistämme toimeentulemistä maailmassa”. Rorty kuitenkin korostaa, että opetuksen ja kasvatuksen on aina alettava ”normaalilla diskurssilla” - ellei sitten haluta kasvattaa kansalaisista mielipuoilia. Rorty on

itse asiassa ankara sopeuttavan kasvatuksen ja opetuksen kannattaja. Hän on kommunitaristi, joka luottaa yhteisön omaksumien käytäntöjen järkevyyteen. Niistä yksilön on ammennettava oma järkevyytensä. Mutta joskus on tultava vaihe, jolloin tuo ”vallitseva totuus” tulee hylättyä ja siirtyä täysimittaiseen edifiointiin. Vain totalitaarisissa, epädemokraattisissa yhteiskunnissa tämä siirtyminen jää tekemättä.

Edifioivassa (tai hermeneuttisessa) opetuksessa on mieltä vain protestina sellaisia yrityksiä vastaan, jotka pyrkivät sulkemaan keskustelun asettamalla yksinvaltaiseen asemaan jotkut maailman kuvaamisen tavat. Vaara, jota edifioiva filosofia ja opetus yrittävät torjua, on että jokin annettu käsitteistö - jokin tapa, jolla ihmiset voisivat ryhtyä ajattelemaan itseään ja maailmaa - ohjaisi ajatukseen ja että tästä eteenpäin kaikki keskustelu voi olla, tai sen tulisi olla, normaalia diskurssia. Tämä merkitsisi kulttuurin jäädyttämistä ja ihmisten dehumanisointia.

Lähteet

- BAUMAN, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. Cambridge: Polity Press.
- DERRIDA, J. (1999). Hospitality, justice and responsibility. Teoksessa Kearney, R., Dooley, M. (Ed): *Questioning Ethics. Contemporary Debates in Philosophy*. London: Routledge.
- GADAMER, H-G. (1989). Lieber Herr Bernstein, 1. Juni 1982. Hans-Georg Gadamerin kirje Richard J. Bernsteinille. Appendix teoksessa Bernstein, R.J.: *Beyond Objectivism and Relativism*. Oxford: Blackwell.
- HEISKALA, R. (2000). Toiminta, tapa ja rakenne. Koh-ti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.
- JENSEN, B., Schnack, K. (1997). The Action Competence Approach in Environmental Education. *Environmental Education Research*, Vol. 3, No. 2, s. 163-178.
- KIVINEN, O., Ristelä, P. (2001). Totuus, kieli ja käytäntö. Pragmatistisia näkökulmia toimintaan ja osaamiseen. Helsinki: WSOY.
- RORTY, R. (1980). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Oxford: Basil Blackwell.
- RORTY, R. (1990). The Danger of Over-Philosophication. *Educational Theory*, Vol. 40, No. 1, s. 41-44.
- RORTY, R. (1991). *Essays on Heidegger and others. Philosophical papers, vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RORTY, R. (1999). Filosofia tänään: Kumousta odoteltaessa. Risto Kuneliuksen tekemä Richard Rortyn haastattelu. *Niin&näin*, Vol. 6, No 2, s. 22-27.
- TOULMIN, S. (1998). *Kosmopolis. Kuinka uusi aika hukkasi humanismin perinnön*. Juva: WSOY.